

**КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ**

на правах рукопису

МІРОШНИЧЕНКО
Олександр Анатолійович

**СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ПЛАНУВАННЯ
РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ НА БАЗІ СІЛЬСЬКОГО
РОЗСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

18.00.04 - "Містобудування, районне планування, ландшафтна
архітектура, планування сільських населених пунктів".

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора архітектури

Київ 1995



00740192 (N)

AB 34.789

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Придніпровській державній академії будівництва та архітектури.

- Офіційні опоненти - доктор архітектури, професор РОДІЧКІН Іван Дмитрович
- доктор архітектури, професор РУДНИШЬКИЙ Андрій Маркович
 - доктор архітектури, професор МАКУХІН Віталій Федорович

Провідна організація - "Діпромісто", м.Київ

Захист відбудеться "28" березня 1996 р.
о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 01 18 04 по захисту дисертації на
адобуття наукового ступеня доктора архітектури
при Київському державному технічному університеті
будівництва і архітектури
за адресою: 252037, Київ-37, Повітрофлотський
проспект, 31, ауд. 319.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
Київського державного технічного університету
будівництва і архітектури

Автореферат розісланий 25 лютого 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради кандидат архітектури, доцент

В.О.Тімохін

Актуальність проблеми. Стан сучасних знань про архітектуру в цілому і про її окремі напрямки характеризується пошуком нових теоретичних концепцій у зв'язку із зміною суспільного ладу багатьох країн, одержанням ними самостійності і незалежності.

У сфері суспільно-значимих наук відбувається зміна методологічних основ, яка вимагає звернення до історичних аналогів, апарату понять і термінів у даній галузі. Все це в повній мірі стосується і рекреаційної архітектури, яка є об'єктом даного дослідження.

Соціальна обумовленість "користі" ставить типологічний аспект архітектурного об'єкта в пряму залежність від соціально-економічних устоїв суспільства, їх розвитку і змін.

Нинішній мирний перехід планової економіки до ринкової безумовно є значною віхою в розвитку соціально-економічних основ нашої країни, він дає поштовх до конструювання нових типів архітектурних об'єктів, в тому числі рекреаційних.

Критика колишніх теоретичних позицій виникла в надрах старої системи, а із зникненням тоталітарного режиму самі теорії втратили і свою ідейно-теоретичну базу. Але саме в попередні періоди було введено таке поняття, як "масовий відпочинок", де індивідуальні потреби рекреанта нівелювалися і зводились до рівня стандартних об'єктів відпочинку.

"Рекреаційний ринок", що йде на зміну періоду "рекреаційного розподілу", розширює уявлення про початкові поняття рекреаційної теорії; будуть розширюватися території відпочинку, номенклатура установ поповниться новими об'єктами.

Щоб різноманітність індивідуального рекреаційного попиту задовольнити адекватною пропозицією, а в період панування принципу "рекреаційного розподілу" дисбаланс між цими двома поняттями досягав в останні роки 10-15 кратного розміру, і необхідно суттєво збільшити території відпочинку за рахунок освоєння нових рекреаційних ресурсів. Такими ресурсами могли б стати аграрно-рекреаційні ресурси в системі сільської рекреації, як можливого шляху розвитку традиційних систем в нових умовах.

Розуміється, цілком прийнятним варіантом вирішення усіх рекреаційних проблем суспільства було б задоволення все зростаючих рекреаційних потреб в територіальних рамках традиційних рекреаційних систем. Проте їх запаси далеко не безмежні, а в умовах погіршення екологічної обстановки в окремих регіонах і серйозних

екологічних потрясінь країни в останні роки /Чорнобиль/ стало реальністю навіть різке скорочення вже існуючих рекреаційних територій. Прирошення нових територій в рамках цієї системи пов'язане з великими матеріальними витратами, які сьогодні суспільство дозволити собі не може.

Інший зріз соціальної проблеми рекреаційної сфери пов'язаний з уточненням поняття "свободи рекреаційного вибору".

Формування соціально-психологічних орієнтирів рекреаційної діяльності в минулому, що базувалось на принципах "масового відпочинку", стало наслідком жорсткого планування розвитку рекреаційної системи, культивування в "рекреаційній свідомості" суспільства одномірного уявлення про "свободу рекреаційного вибору". Зараз стає очевидним, що "свобода рекреаційного вибору" не може обмежитися лише просторово-часовими рамками, а повинна бути обумовлена ще й матеріальною свободою, що гарантує індивідуальний вибір такої діяльності. Поняття "матеріальної свободи" рекреаційного вибору в умовах "рекреаційного ринку" починає відігравати суттєву роль. "Масовий" усереднений споживач зон відпочинку став у значній мірі диференційованим щодо майнових ознак, і щоб задовольнити попит тепер уже все зростаючого контингенту рекреантів із середнім і низьким достатком, потрібні порівняно недорогі в організації і експлуатації, достатні щодо площі і ефективні за своїми відновними якостями зони-альтернативи традиційним "зонам масового заміського відпочинку". Такими зонами могли б стати аграрно-рекреаційні зони.

Перехід від "рекреаційного розподілу" до "рекреаційного ринку" є складним процесом, що складається з ряду етапів, розтягнутих в часі на роки. І дуже важливим на кожному етапі стає правильний вибір пріоритетних завдань розвитку рекреаційної системи. А для цього необхідно встановити якісні відмінності окремих перехідних етапів. Так, запропоновано розглядати чотири етапи переходу до "рекреаційного ринку", умовно названих, включаючи попередній "розподільний" етап, - етапи "централізації", "децентралізації", "стабілізації", "гармонізації" відношень державних і приватних структур в рекреаційній сфері.

Нова програма рекреаційного будівництва повинна включати в себе такі пункти:

1. Формування основних принципів рекреаційного будівництва в нових соціально-економічних умовах.

2. Облік рекреаційних ресурсів, прирошення їх за рахунок в

тому числі сільськогосподарської сфери.

3. Зв'язок рекреаційної системи з іншими народногосподарськими системами для їх успішної спільної роботи.

4. Розробка основ законодавства в рекреаційній сфері /охоро-на природи, капітальне будівництво, регулювання відношень між державними і приватними структурами, між суспільством і індивідом/.

Місто, як і раніше, залишається головним суб"єктом "рекреаційного споживання".

Система сільського розселення буде служити матеріальною основою формування аграрно-рекреаційних зон, а аграрно-виробничий територіальний комплекс буде при цьому головним об"єктом "рекреаційного споживання". Він забезпечує не тільки територіально-просторові умови формування аграрно-рекреаційних зон, а й створює їх соціально-економічну базу.

Ставлячи перед собою мету виявити роль і методи ландшафтної архітектури в комплексному вирішенні проблеми раціонального перетворення і охорони рекреаційного середовища, дана робота не пропонує докорінних змін теорії і методології ландшафтної архітектури, розробленої в попередній період такими діячами рекреаційної теорії, як Берідзе Г.І., Лобанов Ю.М., Панченко Т.Ф., Родичкін І.Д., Соколов М.П., Стаускас В.П., Трушиньш Є.К., Хромов Ю.Б., Шеломов М.П., Шкляєв М.А. та ін.

В той же час саме комплексний підхід на основі системного аналізу сучасного стану і розвитку рекреаційної теорії визначив зміст тих методологічних основ, на які можна спертися при формуванні принципово нової рекреаційної системи, оперуючи при цьому поняттями і методами як існуючої рекреаційної теорії, так і ландшафтної архітектури і ландшафтознавства. Незважаючи на ретельне і обгрунтоване виявлення об"єкта дослідження, все ж потрібне було вивчення наявних наукових праць як в галузі ландшафтної архітектури і рекреаційної теорії, так і в галузі регіонального планування, містобудування, охорони навколишньої природи і раціонального використання ресурсів аграрно-рекреаційного середовища, а також системи методологічних принципів у галузі архітектури. Це праці багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів.

Так, в галузі ландшафтної архітектури були вивчені праці Бондаря Ю.О., Вергунова В.П., Горохова В.А., Лунца Л.Б., Залеської Л.С., Микуліної О.М., Косаревського І.О., Палентреєр С.М., Рубцова Л.І., Саймондса Л.С., Тюльпанова М.М. та ін. В галузі містобудування, регіонального планування системи міського і сільського розселення бу-

ли проаналізовані праці Богорада Д.Г., Дьоміна М.М., Віншу І.О., Мусатова В.В., Фоміна І.О., Хауке М.О. та ін., в галузі екології і охорони навколишнього середовища – праці Владимирова В.В. і Сичової А.В.

Оскільки в роботі мова йде про вихідні поняття рекреаційної теорії і про вибір принципів шляхів розвитку рекреаційного будівництва, були піддані аналізу фундаментальні праці в галузі загальної методології архітектурної науки таких вчених, як Гутнов А.Е., Лаврик Г.І., Смоляр І.М., Яргіна З.М., а в суміжних галузях економічної географії, рекреаційної географії вивчені праці вчених, методи яких широко використовуються в архітектурно-містобудівних дослідженнях: Веденіна О.А., Милькова Ф.М., Перцика Є.Н., Преображенського В.С., Пироніка І.І., Царфіса І.Г. та ін. Крім того, досліджені роботи, що висвітлюють різні аспекти рекреаційних систем, в тому числі і деякі питання формування аграрно-рекреаційних зон. Це праці Белкіна О.М., Бучаса Ю.Ю., Лударової Ю.М., Іманова М.Н., Кодіна В.А., Паліса В.В., Рибалова Л.Г., Уткіна М.Ф., Черкеса Б.С. та ін.

В цілому аналіз стану наукових досліджень показав таке:

- суміжні науки в значній мірі досягли успіху в рекреаційній теорії, проте вони мають мало комплексних досліджень з архітектурою, найбільш конструктивною галуззю діяльності;
- розширюються цілі ландшафтної архітектури і рекреаційної теорії, у зв'язку з чим збільшується їх соціальна значимість;
- зростає роль екологічного підходу у вирішенні важливих народногосподарських завдань в Україні;
- у формуванні аграрно-рекреаційних зон є локальні підходи, але немає цілісних пропозицій щодо їх формування.

Це визначає і підтверджує актуальність теми даної дисертаційної роботи і поставлених дослідних завдань.

Предмет дослідження – соціально-демографічні аспекти рекреаційних систем в умовах економічних перетворень в Україні.

Об'єкт дослідження – територіально-просторова структура рекреаційної системи і прогноз її розвитку.

Завдання дослідження:

- на основі виявленої специфіки взаємозв'язків архітектури і природи, природи і господарської діяльності в умовах екологічних загострень, а також на основі розрізнених локальних досліджень в системі сільської рекреації визначити роль і мету рекреаційної теорії і ландшафтної архітектури в умовах України, що склалися, які знаменують собою новий методологічний підхід формування рекреацій-

них систем з широким економічним і соціальним виходом;

- спираючись на висунуті в роботі теоретичні і методологічні положення, провести критичний аналіз ієрархічної структури традиційних рекреаційних систем, виявити позитивні сторони і недоліки просторової організації рекреацій, їх обумовленість архітектурно-ландшафтними методами, що застосовувалися раніше, рекомендувати найбільш оптимальну структуру територіальної організації рекреаційних систем стосовно до системи сільської рекреації і економіко-екологічної ситуації в Україні, що склалася.

При коректуванні методологічної бази рекреаційної теорії як синтезу ландшафтно-містобудівних методів наукових досліджень і практичних розробок автором для аналізу обрана система агроландшафтів, інших природно-територіальних комплексів і процеси, що відбуваються в них під дією господарської і архітектурної діяльності.

Рамки дослідження обмежувалися переважно функціонально-планувальними і композиційно-просторовими завданнями формування архітектурно-ландшафтних об'єктів з провідною рекреаційною і природоохоронною функцією. В роботі не вивчаються питання формування аграрно-виробничого середовища та інших об'єктів, які не є об'єктами рекреаційного користування.

Методи дослідження спираються на відомі закони і положення діалектики про загальний зв'язок явищ дійсності, єдність і боротьбу протилежностей, взаємозв'язок теорії і практики та ін., але без колишньої жорсткої ідеологічної обумовленості цих законів філософії та дійсності. При системному ландшафтно-містобудівному підході застосовувалися загальні і часткові наукові методи - спостереження, порівняння, аналіз, синтез, моделювання і т.д.

По-іншому оцінюється і досвід розвинутих /колишніх капіталістичних/ країн у нових умовах "ідеологічного розкріпачення". Орієнтація на стійкі ознаки колишньої методології дозволили все ж зробити висновок про власний шлях розвитку народногосподарського комплексу України в цілому і її рекреаційної сфери.

Методологічна обґрунтованість поданої роботи полягає в тому, що вона є підсумком взаємопов'язаної проектної, наукової і педагогічної діяльності автора протягом 22 років. Дисертаційна робота базується на даних аналізу проектних, нормативно-методичних матеріалів України і країн СНД, а також дисертаційних робіт /бібліотеки ім. Леніна в Москві/, з проблем ландшафтно-архітектури, рекреаційного будівництва, охорони природи та інших напрямків у різ-

них галузях знань / медицина, географія, педагогіка, сільське господарство, економіка, історія, суспільствознавство, філософія та багато ін./ . Всього досліджено близько 500 дисертаційних робіт до 1987 р. і далі аж до нинішнього часу. Всього вивчено понад 2000 об'єктів. За час роботи над дисертацією до аналізу теорії і практики рекреаційного будівництва автор звертався неодноразово, кожного разу на новому рівні, перевіряючи прямі і зворотні зв'язки "теорія-практика, практика-теорія". При багаторічному аналізі чітко простежується формування структури соціального замовлення і її зміни зараз. Все це і лягло в основу методологічної бази досліджень.

Наукова новизна і практична значимість роботи, на думку автора, полягає в тому, що вперше цілісно поставлені і вивчені питання теорії і "альтернативної" /сільської/ рекреації як феномена сучасного рекреаційного попиту, обумовленого новими соціально-економічними орієнтирами.

- В області теорії ландшафтно-архітектури розроблена класифікація об'єктів з типологічною диференціацією завдань щодо їх перетворення і оцінки рекреаційних якостей. Дано визначення і принципи архітектурно-композиційного формування по суті нового ландшафтно-рекреаційного об'єкта - агропарку. Виконані наукові розробки можуть послужити основою подальших досліджень багатоаспектної проблеми аграрно-рекреаційних зон. Взаємопов'язаний розгляд питань архітектурно-ландшафтно-організаційної і охорони середовища веде до розширення змісту предмета ландшафтно-архітектури.

- В області практики проектування і реалізації проектних рішень результати роботи можна використати при складанні програм, завдань, методичних вказівок, в експериментальному проектуванні, а також у конкретній практичній діяльності. Згідно з поставленими завданнями, вибором методів для вирішення проблем рекреації і одержаними результатами на захист вносяться: концепція рекреаційної теорії і теорії ландшафтно-архітектури як підсистеми архітектури і містобудування у вирішенні територіально-просторової організації і екології рекреаційного середовища, методологічні підходи і принципи вирішення програми формування і ревалоризації альтернативного існуючого рекреаційного середовища засобами ландшафтно-архітектури.

Практична значимість роботи одержала підтвердження у процесі співробітництва з Обласним відділом у справах будівництва і

архітектури Дніпропетровського облвиконкому, при використанні матеріалів науково-дослідних робіт кафедри архітектурного проектування Придніпровської державної академії будівництва та архітектури /д/б 38 1992-94 рр./, яка є асоційованим членом Академії архітектури України.

Ряд наукових положень розвинутий в кандидатських дисертаціях, виконаних під керівництвом автора. Матеріали досліджень одержували впровадження, апробацію і розвиток на всіх етапах. З досліджуваної проблеми автор має 16 публікацій, в тому числі 2 монографії, 42 виступи на конференціях і семінарах різного рівня.

Обсяг і структура дисертації: 2 томи текстового /297 стор./ і ілюстрованого /75 таблиць/ матеріалу, 3 розділи, 6 глав, 255 бібліографічних джерел.

Зміст роботи

Розділ I. Історико-містобудівний аналіз передумов формування нових рекреаційних систем

Історичний аналіз досліджень будь-якої містобудівної системи переслідує мету виявлення закономірностей спадковості принципів і методів її конструювання в соціально-історичному контексті розвитку суспільства.

В основі рекреаційної проблеми, характерної для всіх розвинутих країн в ХХ столітті, лежать об'єктивні умови, викликані такими економічними факторами, як НТР, урбанізація, ріст життєвого рівня населення, розвиток транспорту, підвищення мобільності громадян і т.д. Є в цій проблемі і екологічний зріз, пов'язаний з великим неконтрольованим натиском міського населення на природні комплекси, без яких не мислимий повноцінний відпочинок.

Надійно функціонуючі рекреаційні системи необхідні в першу чергу в найбільш популярних курортах і туристичних центрах. Не менш важливу роль у формуванні регіональних, національних і загальносоюзних рекреаційних програм відігравали приміські зони відпочинку у великих містах, особливо з початку 60-х років, коли кількість вихідних днів подвоїлась і щотижневий відпочинок у загальному балансі річного бюджету вільного часу став переважаючим. З середини 60-х років номенклатура курортно-оздоровчих установ значно розширилась. Широкого розповсюдження набули курортні го-

телі, літні містечка відпочинку, турбази, motelі, кемпінги. Проте деяка захопленість розширенням номенклатури установ відпочинку на першому етапі "рекреаційного буму" змінилася пізніше більш глибоким осмисленням цього соціального феномена і організацією більш крупних територіальних утворень, взаємодіючих з іншими народногосподарськими структурами, які одержали назву "територіальних рекреаційних систем /ТРС/".

Одним з важливих положень рекреаційної теорії став поділ усіх об'єктів і зон відпочинку на три класи, що відповідають видам рекреаційної діяльності: санаторно-курортне лікування, стаціонарний відпочинок практично здорових людей і мобільний відпочинок - туризм у всій різноманітності форм його прояву.

Зробивши з самого початку ставку на "масовий" відпочинок абстрактного рекреанта-городянина, наші теоретики намагалися задовольнити і його анонімні рекреаційні потреби. А це в свою чергу обмежувало коло пошуків нових рекреаційних моделей. "Масовий відпочинок" і "повноцінні умови" для здійснення відпочинку - дві протилежні одна одній категорії. І якщо "масовість" виправдана у висококласних курортах як необхідна плата за унікальні природно-кліматичні умови, властиві тільки даній місцевості, то масовість в приміській зоні не прийнятна в принципі. Єдине, що може виправдати масовість у цих умовах, те, що зони відпочинку знаходяться поряд з основним вихідним пунктом рекреантів - містом, і проблема проценту одночасного виходу городян, щільність їх на одиницю площі приміської рекреації набуває свою актуальність. Але це галузь швидше технічна, ніж соціальна. В багатьох зарубіжних країнах спеціалісти розуміють це і намагаються пов'язати потреби рекреантів з державною рекреаційною політикою.

В нашій теорії і практиці рекреаційні завдання також вирішувались комплексно з урахуванням регіональних особливостей, та необхідність мати централізовану систему управління рекреаційними процесами призводила до жорсткого нормування в конструюванні рекреаційних систем. Класифікація всіх елементів, що складають територіально-рекреаційні системи, окремої країни базується на різноманітності видів і форм заміського відпочинку і включає в себе два містобудівні ієрархічні рівні: 1 - загальнодержавних, регіональних і приміських систем великих міст; 2 - від приміських зон відпочинку до окремих рекреаційних об'єктів. Чіткість поділу визначається особливостями мети і завдань, що вирішуються на різних класифікаційних рівнях, які властиві різним видам проектів, маш-

табам охоплення і глибині опрацювання конкретних питань. ТРС є похідною від системи розселення, вона має і свої власні форми самоорганізації, які ґрунтуються не тільки на соціально-економічних, а й на природних законах руху, економії енергії, часу і простору.

Найбільш доцільною побудовою середнього ряду ієрархічних містобудівних рівнів є тріступінчаста структура, де кожний ступінь або кожний вид зони відпочинку належить до певного елемента в системі розселення:

- 1 - зони районного значення;
- 2 - зони міжміського значення;
- 3 - зони для даного міста.

Своє чітке територіальне положення мають лише крайні рівні /Г і З/, а зони міжміського значення ніби плавають в просторі і їх "споживча" цінність залежить не тільки від рекреаційних якостей місцевості і рівня обслуговування, а й від транспортної доступності. Як правило, транспортна доступність знаходиться у зворотній залежності з природними вартостями місцевості. І якщо для районних зон відпочинку, а тим більше для курортів національного і міжнародного класу значення транспортної доступності відходить на другий план, то в міжміських зонах відпочинку ці два фактори приблизно рівнозначні, і комфортність умов відпочинку ефективна тоді, коли їх доступність не перевищує 2-3 годин. Транспортна доступність зон відпочинку "для даного міста" набуває вирішального значення.

Приміські зони відпочинку призначені в основному для контингенту щотижневого відпочинку, який може становити від 20 до 40% всього міського населення. На цій же території може базуватися контингент щорічного відпочинку, і суміщення цих двох контингентів короткочасного і тривалого відпочинку виростає в самостійну проблему.

Змішуючись, обидва контингенти дають змішаний контингент, який обслуговується в установах "змішаного типу". Незручності при такому суміщенні відчувають обидва контингенти, але особливо контингент тривалого відпочинку. Так установи "змішаного типу" ніби нівелюють індивідуальний характер рекреаційного попиту, "усереднюючи" рекреанта в рекреаційних потребах /це один доказ ущербності принципу "масовості" відпочинку/.

Практика свідчить про те, що чиста схема для "усередненого" споживача рекреацій, структура з концентричних кілець зон корот-

кочасного-змішаного-тривалого відпочинку не діє або діє не скрізь. Тому поясне зонування по видах відпочинку повинне бути замінене /або доповнене/ територіально-функціональним зонуванням. Системний підхід у вивченні рекреаційних систем виходить з двох напрямків, один з яких заснований на географічній трактовці систем ТРС, умовно названий територіальним. Другий напрямок утворився в результаті успішних наукових розробок в галузі містобудування. Цей напрямок сприяв використанню системного підходу в проектуванні і управлінні розвитком міст. Під впливом цих розробок запропоновані групі курортно-рекреаційні утворення.

Як "територіальний", так і "містобудівний" методи організації рекреаційних систем мають і позитивні і негативні сторони, відображаючи об'єктивні властивості будь-яких методів. Та разом вони можуть бути використані для організації наукових досліджень і одержання нової інформації про взаємодію різних елементів рекреаційних систем, для вирішення питань управління їх розвитком. Сукупність використання цих методів дає можливість розробити поняття про рекреаційну систему як про цілеспрямовану функціональну систему, що містить засоби і умови реалізації процесу рекреації і має до того ж географічну конкретність.

Комплексна модель територіально-рекреаційних систем уявляється у вигляді кількох ієрархічних груп рівнів:

- макрорівня : планетарний-континентальний-субконтинентальний;
- мезарівня : районні зони відпочинку /національні/ - міжміські зони відпочинку - зони відпочинку для даного міста;
- мікрорівня: приміські зони відпочинку - райони відпочинку - комплекси відпочинку - рекреаційні установи.

На макрорівні конструювання РС ведеться на основі переважно географічних методів. На меза- і мікрорівні - на основі методів районного планування і містобудування.

Є ще зріз рекреаційної проблеми, який в більшій мірі розкриває соціальну суть рекреаційної сфери, ніж ступінь її належності до архітектурно-містобудівного комплексу. Цей зріз стосується трьох різних щодо розмірів і містобудівної типології елементів, які розглядаються з позицій суб'єкта рекреаційного споживання, рекреанта з його демографічними, соціальними, психологічними та іншими відмінностями: "курорт-пригород-місто". У цьому зв'язку

виникає питання, що ж являє собою цей сам городянин, головний "соціальний замовник" і споживач рекреаційної сфери? Щільність мережі найбільших міст в Україні одна з найбільших в Європі, а міське населення в 1977 р. становило в "житниці країни" 61%. Ці дані відносяться до періоду до відомої кампанії з "неперспективними селами", в результаті якої багато селян переїжджали не в "перспективні села", а в міста, завдяки чому міське населення ще більше зросло.

Різке збільшення міського населення в післявоєнні роки не могло відбутися за рахунок природного приросту, і основною причиною росту міського населення залишається механічний приріст за рахунок мігрантів із села.

Базнала зміни і вся рекреаційна система, спочатку орієнтована на корінного абстрактного городянина, який по суті набув нову соціальну якість, став "городянином-селянином". Власне, винуватцем "рекреаційного буму" можна з повним правом вважати "городянина-селянина". І сам рекреант, наполовину селянин, і ландшафтні об'єкти в місті, і індивідуальні садиби одноповерхової житлової забудови, і колективне садівництво, як нова форма відпочинку, - все це свідчення проникнення аграрного елемента в міське середовище із сільського і походження городянина із селянина. Майже всі міські парки, сквери, бульвари та інші відкриті простори громадської зелені до XIX ст. функціонували переважно як аграрні.

Сучасне найбільше місто-агломерація практично не має меж і тому немає відчутних перешкод для взаємного проникнення міських принципів формування ландшафтних об'єктів у приміську зону, а аграрного елемента, витісненого у свій час за межі міста, - знову в місто. В структурі міста фіксуються точки зіткнення, напрямки зв'язків і взаємного "інформаційного обміну" аграрної і урбанізованої сфер. В самому місті аграрний елемент також поширюється не рівномірно. Його рівень помітно підвищується до крайніх точок системи /до елементів, розташованих безпосередньо біля житла і в об'єктах, розміщених біля границь міста/. Міський парк є найбільш яскравим виразником урбанізованого середовища в цій системі. Тому виявлення в ньому аграрних елементів, аналіз історичної спадковості форм і трансформації їх в сучасні паркові ландшафти - завдання досить важливе для вивчення загальної проблеми взаємодії сільського і міського середовища.

У приміській зоні аграрний елемент представлений вже не "символічно", як в місті, а безпосередньо у вигляді сільськогоспо-

дарських угідь, господарств різного профілю, сільських населених пунктів і т.д.

Звертає на себе увагу високий процент територій сільськогосподарських угідь в зеленому поясі, - це рекреаційний ресурс, який ще достатньо не досліджений.

Таким чином, аграрний елемент з міста проникає на територію зеленого поясу, далі у зовнішній пояс приміської зони і, нарешті, - за її межі, все більше розширюючи свою територію, набуваючи свої специфічні ландшафтні риси і рекреаційні функції. Посередньою ознакою проникнення аграрного елемента в міську рекреаційну систему можна вважати такі установи відпочинку, як "центри відпочинку на порозі міста". Вони є відповіддю на соціальне замовлення "Городянина-селянина", у якого не було ностальгії за незайманою природою і якому якщо і потрібна була справжня природа, то поряд з містом.

Є в пригороді рекреаційні об'єкти, які безпосередньо пов'язані з аграрним елементом як за формою, так і за характером рекреаційної діяльності, що має всі ознаки сільськогосподарської. Ці об'єкти одержали назву "колективних садів", втіливши в собі вічне прагнення городянина, крім основного житла в місті, мати "друге житло" на лоні природи. Та якщо корінний городянин бачив у "другому житлі" в основному об'єкт відпочинку на лоні природи, то "городянин-селянин" реалізовував свій інстинкт потягу до землі, виражаючи тим "поклик предків", втрачений в лабіринтах сучасної цивілізації.

Розділ II. Основні теоретичні положення структурно-функціональної організації аграрно-рекреаційних зон

Містобудівно-рекреаційна система - це конкретне матеріально-просторове середовище, в якому проходить рекреаційна діяльність суспільства. Ефективність функціонування подібної системи визначається її ресурсозабезпеченістю. Поняття ресурсів - комплексне, в нього входять перш за все територіальні ресурси, а також рекреаційні, природно-кліматичні, ландшафтно-утворюючі, матеріально-технічні, архітектурно-історичні, людські ресурси і т.д.

Як рекреаційні ресурси можуть розглядатися і не традиційні комплекси, якщо вони здатні виконувати рекреаційні функції при переході із стану потенціальних в актуальні ресурси.

В поняття оптимального функціонування системи вводиться принцип управління рекреацією. Метою управління є керування процесом

розширеного відтворення і охорони середовища. Під керіваністю розуміють також і зв'язок з системою вищого порядку, з системою розселення. До середини 80-х років Україна мала досить великий рекреаційний потенціал, щоб забезпечити повністю рекреаційні потреби свого населення. В останнє десятиріччя відбувся ряд серйозних соціально-економічних і екологічних подій, які вимагають перегляду раніше зроблених прогнозів розвитку ТРС в Україні.

Вивчення еволюції рекреаційної діяльності свідчить про збільшення різноманітності як занять, так і угідь, тобто включення у фонд рекреаційних земель природних комплексів як потенціальних угідь для нових видів занять, що лише намічаються. До числа таких видів занять можна віднести активне знайомство з етнокультурою даної місцевості, а до рекреаційних ресурсів - сільськогосподарські угіддя, матеріальний і культурний фонд сільських населених пунктів. Об'єкти і сили природи виступають як рекреаційні ресурси тоді, коли вони мають комфортні властивості для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку деякого контингенту людей протягом деякого часу. Оцінюються ресурси з позицій організаторів відпочинку, а не окремого відпочиваючого, тому оцінка повинна включати дані не тільки про якість природних умов, а й про площу, яку ці якості характеризують, і про тривалість періоду, протягом якого ці якості проявляються.

Рекреаційні ресурси складаються з трьох груп: А - інтенсивно використовувані, Б - екстенсивно використовувані і В - невикористовувані /в даний час/. До групи А відносяться стандартні рекреаційні зони різних ієрархічних рівнів. До груп Б і В - аграрно-рекреаційні зони і аграрне середовище, яке має цілий ряд особливостей. Воно не орієнтоване на масове споживання, тому в критерії його оцінки не входять такі поняття, як щільність відпочиваючих на одиницю площі. Рекреанти самі регулюють щільність на території, обираючи для себе середовище згідно із своїми смаками, а великі площі аграрного середовища здатні поглинути великі маси відпочиваючих. Корінний городянин був завжди схильний до дачного відпочинку, літнього відпочинку в селі. Та в силу певної соціальної деформації демографічної структури населення сучасного міста корінний городянин зі своїми рекреаційними інтересами поступився позиціями більш експансивному в рекреаційному плані, але більш байдужому до естетики сільського середовища городянину-селянину. Багато сфер міського життя, міських соціально-культурних систем почали орієнтуватися на нове "соціальне замовлення" городянина-

селянина. Ну а "масовий відпочинок" є реалізація саме цього замовлення і орієнтація на цього замовника. Поступово корінний городянин також почав пристосовуватись до нових умов міського життя. Він також стає споживачем сфери колективного садівництва, але в структуру саду він вносить своє бачення рекреаційного середовища. На ділянці він розміщує декоративний сектор, підпорядковуючи йому сугубо господарські функції. Обираючи відпочинок в колективному саду, корінний городянин ніби компенсує частину незадоволеного попиту на рекреаційні заняття, які не забезпечує йому масовий відпочинок. В нових соціально-економічних умовах, очевидно, наростаючий потік мігрантів із села в місто буде зупинений, що призведе до стійкості статусу корінного городянина, який не буде фільше "розбавлятися" мігрантами-селянами. Це в свою чергу відродить колишню схильність городян до аграрно-рекреаційного середовища, яке чекає в недалекому майбутньому бурхливий розвиток.

Рекреаційні системи пов'язують з системами розселення не тільки спільні території і єдина структурна організація, а й спільні соціальні завдання, головним з яких є охорона природи, прирощення екологічного і рекреаційного потенціалу територіальних одиниць різних ієрархічних рівнів. СНМ, як і ТРС, може бути представлена у двох аспектах – структурно-територіальному і функціональному, які дозволяють виконувати необхідні функції в даний час, в перспективі при заданих обмеженнях і визначають параметри СНМ. Завдання формування СНМ в інтенсивно освоєних районах країни – доцільне розміщення всіх матеріальних ресурсів і у зв'язку з цим перерозподіл різних елементів урбанізаційного середовища. Перетворення сільських поселень повинне передбачати не тільки "підтягування" села до міста, а й взаємообумовлений їх розвиток, спрямований на досягнення вищих цілей суспільства в нових соціально-економічних умовах. Міські і сільські поселення знаходяться в тісному взаємозв'язку. Як і міські, сільські поселення є центрами систем і одночасно центрами аграрного виробництва. Внутрігосподарські системи є найбільш низовим, масовим і всюди поширеним рівнем систем сільського розселення. На цьому рівні однією з важливих соціальних і економічних проблем сільськогосподарського виробництва і розселення є проблема "неперспективних" сіл.

Економічно виявилось більш доцільним використання існуючого виробничого, житлового і громадського фонду в більшості "ліквідовуваних" населених пунктах як для господарських, так і для рекреаційних цілей.

Міжгосподарські системи розселення – наступний ієрархічний рівень в системі сільських населених місць. Головним аргументом перспективності міжгосподарських систем висувається зростаюча міжгосподарська спеціалізація і аграрно-промислова інтеграція. Наступним рівнем в системі сільського розселення є районні системи, які зараз уявляються найбільш чітко вираженими. Центри ці несуть основні функції міжселеного обслуговування, обслуговування сільського населення в добово-тижневому і місячному циклах життєдіяльності.

На наступному ієрархічному рівні систем розселення розглядаються міжрайонні системи, центрами яких є вже в основному середні, великі і крупні міста. Так сільська система розселення поступово інтегрується в міські системи розселення /МСНМ/.

Природний каркас місцевості, що є реальним зв'язком обох систем, проявляє одночасно санітарно-гігієнічні /екологічні/ і ландшафтно-композиційні /рекреаційні/ якості територіально-просторових утворень. При оцінці природного каркаса аграрної сфери необхідно визначити не тільки територіальні рамки ступенів, а й пріоритетні завдання, що вирішуються на кожному рівні в екологічному і рекреаційному аспектах. Територіальні межі ступенів, в рамках яких природний каркас проявляє свої, чітко окреслені функції, багато в чому співпадають з ієрархічними рівнями поселенських систем, хоча і неадекватних їм. Так 1-й ступінь пропонується на базі окремих населених пунктів і поселень, 2-й ступінь – в межах господарських одиниць, 3-й – в межах адміністративного району, 4-й – в адміністративних межах області, але у зв'язку з природно-географічним комплексом, нарешті 5-й – республіканський або державний ступінь природного каркаса.

Система сільської рекреації досить специфічна, формується вона на естетичній основі не тільки природних ландшафтів, а й антропогенних. За характером внутрішніх взаємозв'язків ландшафтні комплекси поділяються на три категорії. До першої з них належать регіональні комплекси, представлені відносно однорідною територією фізико-географічних районів, провінцій, зональних областей, країн, поясів і материків. Друга категорія – типологічна, яка визначається не за принципом просторової суміжності, а за принципом однотипності. Третя категорія – парадинамічна. Поряд розташовані регіональні або типологічні комплекси знаходяться в тісній взаємодії. Необхідно, щоб заново створювані антропогенні комплекси найкращим чином вписувалися в уже існуючі ландшафти. Перетворення ландшафту

в сільському господарстві пов'язане в одному випадку з посиленням природних рис /канали і греблі, тераси схилів/, в іншому випадку наданням ландшафту підкреслено штучного характеру /лісозахисні смуги/.

Стержнем природного каркаса, що утворює зону "активного" рекреаційного використання в сільській системі рекреацій, є різні типи водоймил: ріки, водоймища, озера, ставки, канали. За межами села природний каркас починає взаємодіяти з сільськогосподарським середовищем, формуючи типові сільськогосподарські ландшафти. Утворюються комплекси взаємодії і всередині самого каркаса / водоймища і зелені насадження, зелені насадження і рельєф та ін./ . Стійкі поєднання певних видів сільськогосподарського використання дають підстави за типом господарювання і характером природного середовища визначати ступінь придатності господарств для рекреаційного використання на основі економічних порівнянь.

Початком системи сільської рекреації є село, тобто первинна одиниця системи розселення. В природно-кліматичних умовах України існує кілька типів аграрно-виробничого розселення.

I тип розселення - аграрний, поширений в степових районах зернового виробництва.

II тип розселення - аграрний, поширений в районах високоінтенсивного сільського господарства півдня України.

III тип розселення - аграрний, поширений в зоні інтенсивного поливного господарства /південь України, Крим/.

IV тип розселення - індустріально-аграрний, що являє собою рівномірно розміщену мережу крупних, середніх і малих населених пунктів міського і сільського типів, а також агропромислових утворень.

На відміну від господарсько-економічних завдань територіального формування кооперативних комплексів на основі агропромислової інтеграції завдання формування аграрно-рекреаційних зон вирішуються на внутрігосподарському рівні, на рівні окремого населеного пункту, де розміщується переважно сировинна зона господарства. І господарська, і рекреаційна функція пов'язана не тільки з певними кліматичними умовами, а й з ландшафтними особливостями місцевості. При оцінці земель в господарському використанні особливого значення набуває тип місцевості, існує навіть метод групування господарств за переважаним типом місцевості, при якому визначається ступінь придатності території для господарського використання. Пріоритети господарського використання стандартних сіль-

ського господарських територій завжди вищі, це більш вагомий економічний аргумент в порівнянні з іншими видами використання, в т.ч. рекреаційного.

Суміщення інтересів господарської і рекреаційної сфер в межах однієї території може бути засноване на різних принципах, від повної переваги господарської сфери над рекреаційною /в крупних приміських промислово-аграрних об'єднаннях/ до майже повної переваги рекреаційної сфери /в курортно-рекреаційних зонах і національних парках/. Проте монофункціональності в чистому вигляді ні в господарській, ні в рекреаційній сферах бути не може. Навіть в промислово-аграрній зоні є озеленені куточки відпочинку, а в національних парках – зони обмеженої господарської діяльності. Зате між цими двома середовищними полюсами можуть бути проміжні ступені, головні з яких в системі сільської рекреації "рекреаційні села" з переважанням рекреаційної функції над господарською або рекреаційні сектори у звичайних селах – стандартних елементах сільської рекреації.

Таким чином, "матеріальну основу" системи сільської рекреації становлять населені пункти, що мають елементи рекреаційної атрактивності і господарські функції, визначені економічною доцільністю. До таких населених пунктів відносяться: дачні селища, селища садівницьких товариств, рекреаційні села, агрорекреаційні села, села з рекреаційними секторами.

Традиційні дачні селища, розташовані в пригородах великих міст, частково або повністю втратили які б то не було сільськогосподарські функції.

Селища садівницьких товариств повсюдно приходять на зміну традиційним дачним селищам, розміщуються звичайно в межах 2-годинної транспортної доступності від великих міст.

Рекреаційні села є базовим елементом в системі сільської рекреації. Відмітна особливість їх – пріоритет розвитку рекреаційної функції над сільськогосподарською. Основою для формування рекреаційних сіл служать колишні "неперспективні села".

Агрорекреаційні села так же як і рекреаційні села мають у своєму складі рекреаційні функції, але на відміну від рекреаційних сіл господарські функції тут не втрачають своїх позицій, розвиток обох функцій іде паралельно на основі гармонійного поєднання їх інтересів. На базі агрорекреаційних сіл може розвиватися стандартна система зон і установ масового заміського відпочинку.

Села з рекреаційними секторами є найбільш поширеним типом на-

селених пунктів у системі сільської рекреації. За довгі роки стихійно склалися на їх території квартали, групи будинків, де зупиняються на відпочинок городяни. В таких селах господарські функції не втрачають своїх позицій, але разом з рекреаційним середовищем створюють зони організованого і регульованого природного ландшафту.

Розділ III. Агропарк як визначальний ландшафтно-територіальний комплекс аграрно-рекреаційних зон

Починається агропарк з сільського населеного пункту, з порога сільського будинку, де зупиняється рекреант на відпочинок і звідки він починає "споживати" специфічні ландшафти агропарку.

Три елементи: житло, ділянка, садиба, що становлять основу сільського житлового середовища, по різному співвідносяться з рекреаційними потребами тимчасових рекреантів, які перебувають в цьому середовищі лише в літній час. В одних випадках елементи виступають як умови або засоби відпочинку, в інших - як мета відпочинку, як об'єкт "рекреаційного споживання". Оскільки житло і ділянка становлять первинний територіально-планувальний комплекс - садибу, досить важливо визначитися як з типами житла і ділянки, так і з типом садиби в цілому, в залежності від переважання в них тих чи інших функцій /господарських або рекреаційних/ точно так же, як у відношенні функціональної направленості або переважання функцій в окремому населеному пункті.

Згідно з переважанням тієї чи іншої функції житлові будинки можуть бути поділені на два типи: 1 - рекреаційний тип будинку, де група приміщень переважного протікання побутових процесів займає 70-100% площі; 2 - виробничо-рекреаційний тип, де група побутових процесів займає 50-70%, а остання частина відноситься до виробничої зони.

Земельна ділянка як один із складових елементів сільської садиби також виконує функції організації середовища для протікання побутових і виробничих процесів, пов'язаних з побутом, відпочинком і оздоровленням сім'ї, веденням особистого підсобного господарства, аматорських занять, а також прийманням і обслуговуванням рекреантів. Виходячи з умов дольового співвідношення побутових і виробничих процесів, встановлюється тип планувальної організації земельної ділянки і тип садиби в цілому.

Озеленення і упорядкування присадибної ділянки залежить від загального його планування і забудови. Ділянка звичайно ділиться на три частини за характером використання: город, фруктовো-ягідний сад і подвір'я. Взаємне розташування на присадибній ділянці будинку і майданчиків, дерев і брукувань, декоративних брукувань і сільськогосподарських культур відіграє важливу роль в художньому оформленні житлового середовища, у формуванні рекреаційної атрактивності вихідного пункту агропарку.

Наступним ступенем території рекреаційного використання в системі агропарку є відкриті озеленені простори сільського населеного пункту, об'єднані як міські ландшафтні об'єкти в загальну систему зелених насаджень. Особлива роль в системі зелених насаджень і рекреаційних ландшафтних об'єктів села відводиться сільському парку, який тут набуває нові функції як місце соціальних контактів мешканців села, що відчувають їх недостачу в умовах специфіки сільськогосподарського виробництва.

В систему зелених насаджень села, центральної садиби господарства може увійти великий парк міжселеного і навіть міжгосподарського значення, який спеціалізується, як правило, на одній якій-небудь функції масового відпочинку. Така функція може бути розвинута на основі зони атракціонів, історико-етнографічного рекреаційного комплексу для організації ярмарків або на основі унікального природного об'єкта. До рекреаційного комплексу села входять не лише ландшафтні об'єкти і установи культурно-побутового призначення, а й упорядкування, малі архітектурні форми, історико-етнографічні архітектурно-художні прийоми оформлення сільського середовища як культурно-історичний генетичний фонд даного поселення, району, місцевості.

Завершує формування агропарку третій ступінь ландшафтно-рекреаційних комплексів, розташованих за межами села на широких просторах зони сільськогосподарського освоєння. Ліси і водоймища є головними ландшафтними компонентами, що уособлюють собою найбільш привабливе, яке відповідає найрізноманітнішим запитам, рекреаційне середовище.

"Образ води" в рекреаційній зоні агропарку може бути представлений не тільки у вигляді природних і штучних водоймищ, а й у вигляді різних інженерних будов: гребель, шлюзів, водоскидів, каскадів, мостів та ін. Площі, найбільш інтенсивно покриті зеленими насадженнями, звичайно пов'язані з пригородами крупних міст. Значна частина різноманітних видів насаджень пригородів формує і зе-

лену основу агропарків. Важливу композиційну роль у формуванні агропаркових ландшафтів відіграють полезахисні лісові смуги як класичний приклад природних комплексів, створених людиною. Вони можуть служити не тільки візуальною границею територій рекреаційного освоєння, а й використовуватись як місця відпочинку, супроводжувати трасування прогулянкових маршрутів.

Суттєвою відмінною агропарків від інших ландшафтно-рекреаційних об'єктів є активна участь у формуванні їх художньо-композиційного образу сільськогосподарських угідь. Головний вид сільгоспугідь, що супроводжує ландшафти, пов'язаний з орними землями і видами сільськогосподарських культур на них. Для емоціонально-естетичної оцінки різних культур на ріллі обрана чотирибальна система оцінок композиційно-художніх якостей їх, розроблена географами для рекреаційної оцінки територій за психологічними і фізіологічними параметрами сприймання.

Згідно з прийнятою методикою основного визначення декоративних якостей деревно-кущових насаджень пропонується оцінку декоративних якостей різних видів сільськогосподарських культур об'єднати також в три групи, які характеризують їх кольорову гаму, габарити, форму листя, колосків та ін. в різні строки вегетаційного циклу. Методика естетичної оцінки угідь з різними культурами полягає у визначенні суми оцінюваних балів по всіх групах за весняний, літній і осінній періоди. При цьому "літні бали" як найбільш важливі в рекреаційному відношенні і вдвічі перевершуючі в часі "весняні і осінні бали" - подвоюються. Результати аналізу естетичної оцінки свідчать про високий ступінь композиційно-художніх якостей таких культур, як пшениця, жито, льон, однолітні і багатолітні трави, природні і поліпшені сіножаті.

Деякі агропарки можуть включати до свого складу старовинні садибні парки, історико-культурні комплекси і навіть національні парки і заповідники. Понад 700 старовинних парків, 116 з яких є пам'ятниками ландшафтно-архітектури республіканського значення і близько 600 - місцевого, розташовані в Україні і майже всі вони потребують реконструкції. В середньому на область припадає 4 парки-пам'ятники республіканського і 24 - місцевого значення.

Аграрно-рекреаційна зона і її структуроутворюючий комплекс агропарк призначені переважно для контингенту щорічного відпочинку. Під час дозвіжневого відпочинку рекреанти користуються агропарком ніби за скороченою програмою. Тільки тривале перебування на відпочинку дає можливість урізноманітнювати рекреаційні заняття,

розширює коло відвідуваних об'єктів у селі і за його межами, збільшує пішохідну доступність атрактивних місць агропарку. "Одноденна зона перебування" рекреанта обмежена територією прогулянкового маршруту протяжністю до 10 км від місця перебування і набором атрактивних місць всередині цієї зони /з урахуванням дальності візуальних зв'язків до 4-5 км/. Цим визначаються умовні межі агропарку для конкретного відпочиваючого або невеликої групи рекреантів одноденного відпочинку. Це 1-ий ступінь агропарку - "місцевий". За місяць перебування в агропарку з постійним базуванням в селі рекреанти встигають "освоїти" значно більшу територію. Для них територія агропарку розширюється до всієї приселищної зони даного села /до 10 км від границь села у всі сторони плюс 4-5 км з урахуванням дальності візуальних зв'язків/. Ця зона виділяється як 2-ий структурний ступінь агропарку - "зональний". Часто суміжні села господарства мають різні природні і місцеві умови для формування агропаркових структур. Тоді на основі одного або двох сіл формується 3-ій ступінь агропарку - "територіальний", що включає в себе 1-ий і 2-ий ступені, але обслуговує ще рекреантів із сусідніх сіл. Межі 3-го ступеня агропарку можуть співпадати з межами даного господарства, проходити по внутрігосподарській території або виходити за межі господарства на міжгосподарські території.

Отже, головним структурним елементом агропарку як рекреаційного об'єкта є пішохідний прогулянковий маршрут, що включає в себе місця відпочинку і транзитні атрактивні місця, пейзажі на трасі. При оцінці ступеня різноманітності пейзажів і виглядів слід виходити із здатності людини сприймати за певний період часу певну кількість зорових образів, коли внутрішня різноманітність пейзажу складається із сукупності горизонтальної і вертикальної різноманітності, при цьому горизонтальна різноманітність визначається частотою зміни пейзажів, а вертикальна - багатоплановістю їх структури.

Прогулянковий маршрут може трактуватися як мета відпочинку, коли в основі відпочинку лежать пізнавальні прагнення рекреанта, і як засіб до досягнення якогось рекреаційного об'єкта або місця тривалої зупинки. Варіанти трасування прогулянкових маршрутів можуть ґрунтуватися на принципах лінійного, кругового і комбінованого руху. Прогулянковий рух - безперервний процес, який вимагає від рекреанта уваги до оточуючого його середовища, а від середовища - наростання елементів атрактивності, щоб постійно підтримувати інте-

рес до руху, компенсуючи цим наростання втоми. Для активного наростання ступеня атрактивності маршруту характерні залежності, що ґрунтуються на постійності границі психологічної одноманітності руху, рівною відстані приблизно в 600-700 м і часі близько 10 хв при швидкості прогулянкового руху 4 км/год. Наростання рівня атрактивності об'єктів у напрямку руху можна досягти двома шляхами, більш оптимальним з яких є варіант підвищення рівня атрактивності через рівні проміжки шляху в часі. По "лінії наростання рівня атрактивності", яка з'єднує рівні в початковій і кінцевій точках маршруту, можна визначити потрібний рівень атрактивності в будь-якій точці прогулянкового маршруту. На цьому принципі ґрунтується методика розрахунку рівня атрактивності природних і штучних елементів прогулянкового маршруту в балах. Тут "лінія наростання рівня атрактивності" буде тим орієнтиром, до якого необхідно підтягти атрактивність кожного пункту, або якщо рівень атрактивності виходить за лінію, то може навіть зменшити рівень, "заспокоїти об'єкт", щоб не порушувати гармонії наростання атрактивності маршруту в цілому, а в деяких випадках доповнити маршрут новими пунктами атрактивності. Підсумковий рівень атрактивності кожного пункту /в балах/ складається з існуючого і проєктованого рівнів.

Багато спеціальних термінів і понять ландшафтна архітектура запозичила з пейзажного живопису. Такі поняття як пейзаж, фрагмент пейзажу - вигляд, рама чи обрамлення, куліси, композиційний фокус, панорама, віста і т.д. міцно увійшли в теорію і практику ландшафтної архітектури. Цей перелік свідчить про типологічну схожість об'ємно-просторових характеристик ландшафтного об'єкта і картинної площини його живописного зображення. Живопис, зрештою, як і всі види образотворчого мистецтва, завжди прагнув заповнити відсутність третього виміру і статичність застиглого зображення усіма доступними для нього засобами і перш за все додатковою "знаковою" інформацією про простір і предмети, розташовані в ньому, у їх складній системі взаємодій. Кожна живописна картина несе в собі не тільки певну інформацію, а й своєрідний "енергетичний заряд", що робить твір живопису еталоном тієї чи іншої природної місцевості і навіть країни, що сприймається як ідеальний збірний образ реально існуючої природи. При цьому майже весь пейзажний живопис так чи інакше пов'язаний з аграрною сферою, що є, на думку художників, справжнім акумулятором національного колориту, хранителем культури народу, його вічних цінностей. Тим самим можна стверджувати, що зображені на картинах краєвиди мають найвищий

бал естетичної цінності даного ландшафту, до того ж визначений спеціалістом високого рівня. Взаємобумовленість живопису /графіки/ і ландшафтної архітектури є чи не найефективнішим засобом в естетичній оцінці ландшафтних об'єктів, тим більше таких малодосліджених, як агропарки. В залежності від розмірів оцінюваного об'єкта можна виконати певну кількість зарисовок /фотографій/, які досить повно могли б представити його синтезований естетичний образ. Зарисовки доповнюються схемою плану об'єкта з указанням точок і візуальних напрямків. При виборі точок і видів необхідно мінімальною кількістю їх дати максимальну інформацію про естетичний рівень ландшафтного об'єкта, це одна з головних умов даного методу.

В ландшафтному об'єкті простір набуває певну композиційну самодостатність, будучи не стільки місцем "художньої дії", скільки активним елементом композиційної побудови пейзажу. Основними візуальними параметрами простору є перспективні плани, число яких майже всіма паркобудівниками визначається як ближній, середній і дальній або перший, другий і третій.

З урахуванням специфіки елементів сільськогосподарських ландшафтів, а також естетичних особливостей аграрного середовища прийнята така градація перспективних планів в агропарку: 1 план - 25м, 2 план - 100м, 3 план - 400м. Всередині кожної територіальної зони виділяються підзони активного і пасивного прояву відповідних планів. Членування простору на плани візуального сприйняття є важливим етапом оптимізації агроландшафтного середовища з точки зору естетики. Для одержання психоемоціонального комфорту за допомогою зорових відчуттів потрібне даліше композиційне вдосконалення агроландшафту, гармонізації його структури, естетизації просторового розміщення складових його елементів. Просторові параметри агроландшафту складаються з кількох типологічних характеристик: 1/ типів просторів, які найчастіше зустрічаються, характерних для рівнинних структур сільськогосподарських угідь; 2/ різних типів простороутворюючих елементів; 3/ типів зв'язків просторів між собою.

Результати досліджень показують, що рівнинний низовинний простір здається "екзотичним" не тільки жителям високогір'я, а й більшій частині населення країни, що проживає в затіснених умовах урбанізованого середовища і відчуває у зв'язку з цим "просторовий голод". Якщо вважати поняття переміни /переміна роду занять, переміна середовища проживання, переміна буденної обстановки і т.д./ обов'язковою умовою відпочинку і головним компонентом його від-

новних функцій, то фактор "переміни простору" і його структурна реорганізація стають головними умовами формування рекреаційного середовища, що сприяє регуляції психічного і емоціонального стану рекреанта. Ця особливість рекреаційної виборності може бути покладена в основу просторово-часової моделі тривалого відпочинку в аграрному середовищі. Умовно тривалість довгочасного відпочинку можна розділити на два часових відрізки: 1 - період "пасивного відпочинку", адаптація в нових умовах після активної трудової діяльності, період зміни "замкнутого" міського середовища на відкритий простір агроландшафтів; 2 - період "активного відпочинку", період адаптації до сільської обстановки і початку прояву активності в діяльності як пов'язаній з основною професією, так і в аматорських заняттях, період пошуків більш замкнутих і організованих просторів агроландшафтів.

Комплексна естетична оцінка агрорекреаційного середовища включає в себе і аналіз етноісторичних умов даної місцевості, В залежності від наявності цінної історичної спадщини сільські населені пункти поділяються на 5 груп.

Концентрованим вираженням бережного відношення до культурної спадщини народу є створення етнографічних, історико-архітектурних музеїв-парків під відкритим небом. Основний тип етнографічних парків пов'язаний з експозицією сільського середовища, що робить його важливою складовою сільської системи рекреацій. Проте досягти суворої наукової системності і справжності експонованих об'єктів у всіх рекреаційних селах неможливо. Тому поряд з етнографічними парками необхідно створювати "етнографічні сади", де експозиція формується з місцевих об'єктів або навіть добротної імітації "під старовину". Існує ще одна форма використання етноісторичних структур для організації відпочинку в сільському середовищі з більш тривалими строками перебування відпочиваючих, ніж час ознайомчої екскурсії. Це комплекс тривалого відпочинку в умовах високоатрактивного етносередовища, що залишає нестандартне враження, завдяки особливостям притулку, характеру обслуговування, своєрідному побуту і посильній сільськогосподарській праці, включеній до програми відпочинку. Цей досвід може бути використаний при формуванні рекреаційних сіл, а також в селах з розвинутими рекреаційними секторами. Ну а разом з природою і антропогенним середовищем етноісторична спадщина формує узагальнений естетичний образ головного рекреаційного об'єкта аграрно-рекреаційних зон - агропарку.

Термін "агропарк" у спеціальній літературі зустрічається досить часто, відзначаючи тим прагнення до обґрунтування територіального зв'язку і просторового злиття стандартних ТРС з широким сільськогосподарським оточенням. Проте тлумачення, яке вкладають в поняття агропарку різні дослідники, в значній мірі відрізняються одне від одного. В роботі робиться спроба дати уточнення поняття агропарку як нового ландшафтно-рекреаційного утворення. Агропарк, таким чином, будучи середовищем основою сільської системи рекреацій, виступає у трьох своїх якостях: як конкретний ландшафтно-рекреаційний об'єкт, як специфічне агрорекреаційне середовище, як поняття, адекватне новій соціально-економічній політиці держави в галузі рекреаційного будівництва.

Агропарк - об'єкт розміщується на території, де господарські функції суміщені з рекреаційними. Розміри і межі об'єкта визначаються простором агроландшафту, що складається з двох зон: зони безпосередньої присутності рекреанта і зони його візуального контролю, об'єднаних загальним поняттям "соціального контролю". Агропарк - об'єкт є найнижчим /місцевим/ рівнем у структурній ієрархії аграрно-рекреаційних зон.

Агропарк - середовище характеризується певною структурною організацією і зонуванням щодо якості середовища. Агропарк - середовище включає в себе 3 структурні елементи - присадибну ділянку, село і зовнішню, приселищну зону, а якість агрорекреаційного середовища залежить від потужності природного каркаса в даному місці, визначеному як зона "соціального контролю". Агропарк - середовище є середнім /районним/ рівнем в структурній ієрархії аграрно-рекреаційних зон.

Агропарк - поняття характеризується суспільною значимістю проблеми /соціальним замовленням/, науковою обґрунтованістю її вирішення і її практичною здійсненістю в конкретних соціально-економічних умовах. Суспільна значимість явища оцінюється з позицій різних сфер суспільного життя, в числі яких найбільш важливіми є: соціальна, економічна, екологічна і культурна. Система сільської рекреації забезпечує соціальні гарантії доступності її широким верствам суспільства. Практична реалізація системи сільських рекреацій і їх експлуатація не пов'язані із значними капіталовкладеннями на відміну від традиційних рекреаційних систем.

Оскільки сільська рекреаційна система пов'язана з елементами природного каркаса, гарантується екологічна надійність функціонування обох систем, що сприяють взаємному розвитку. Сільське

середовище має великі ресурси культурно-історичної спадщини, що підвищує його не тільки рекреаційно-пізнавальний потенціал, а й робить важливою сферою наукових інтересів. Агропарк - поняття являє собою вищий рівень /регіональний, національний/ системи сільських рекреацій, "соціальний контроль" здійснюється постійно усім суспільством в межах національних границь або в межах границь великих природно-етнічних регіонів.

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ

1. Рух від "рекреаційного розподілу" до "рекреаційного ринку" повинен розглядатися як складний процес, що складалася з чотирьох послідовних етапів переходу рекреаційних систем у нову якість. При цьому уточнюються цілі і завдання рекреаційних перетворень, спрямованих на задоволення індивідуального попиту окремого рекреанта, на відміну від анонімного "усередненого" споживача "зон масового відпочинку" в минулому.

2. На рівні ієрархії ТРС, найбільш наближеному завданням і суміщеному територіально з системою сільської рекреації, пропонується 3-ступінчаста модель рекреаційної системи, де кожний ступінь відповідає своєму рівню в системі розселення: зони національного /регіонального/ значення, зони міжміського /міжселеного/ значення, зони для даного міста /приміські зони відпочинку/. В системі чітко місце визначено лише для крайніх ступенів, середній ступінь рухомий в просторі і в залежності від конкретних умов може мати складну або просту структуру. Визначальними для структурних характеристик різних ступенів виступають "рекреаційні якості" /Q/ і "транспортна доступність" /R/ місцевості, що знаходяться завжди у зворотній залежності.

3. Вивчення соціально-просторового середовища сучасного міста дозволяє зробити висновок про історичну спільність і взаємозв'язок двох полярних поселенських структур - урбанізованої і аграрної, що можна простежити як на соціально-демографічному, так і на середовищному рівні. Відзначається, що соціальне замовлення сучасного городянина на аграрно-рекреаційне середовище характеризується наявністю двох "форм рекреаційної вибірності", одну з яких можна уявити у вигляді ідилічного /пасивного/ споглядання аграрно-природних комплексів, іншу - у вигляді активного використання природи, пристосування її для своїх потреб. Перша форма вибірності характерна для корінного городянина, що живе в місті в своєму

3-4 покоління, друга - характерна для "городянина - вчорашнього селянина", мігранта із села.

4. Питання про потенціал ресурсів є головним питанням надійності і безконфліктності функціонування рекреаційної системи, а потенціал рекреаційної пропозиції є методологічною основою її розвитку. До рекреаційних ресурсів доцільно віднести природні, ландшафтні, матеріально-технічні, архітектурно-історичні, людські ресурси, а їх потенціал може бути виміряний ступенем використання цих ресурсів /інтенсивно використовувані, екстенсивно використовувані, не використовувані в даний час/.

5. Природний каркас стає стрижневим елементом в системі сільської рекреації, пропонується поряд з його природогосподарською функцією розвивати і рекреаційну. Герархія ступенів природного каркаса співвідноситься із ступінчастою структурою системи сільського розселення, і кожний ступінь каркаса вирішує свої завдання в порядку їх пріоритетності:

- 1 - внутріселищний - рекреаційні;
- 2 - внутрігосподарський - природоохоронні, рекреаційні;
- 3 - внутрірайонний /міжгосподарський/ - природоохоронні, рекреаційні;
- 4 - внутріобласний /міжрайонний/ - рекреаційні, природоохоронні;
- 5 - внутріреспубліканський - рекреаційні.

6. Системи сільського розселення, сільськогосподарського виробництва і сільської рекреації знаходяться в більш гармонійній єдності, ніж стандартні рекреаційні системи і урбанізоване середовище. Тому для аграрно-рекреаційної сфери більш характерна зональна структура, ніж лінійно-вузлова, а ієрархію рівнів системи сільської рекреації пропонується розглядати не як принцип структурно-територіальної організації, а як загальнометодологічний принцип, що дозволяє будь-якій системі чітко позначити якісні відмінності елементів, що входять до неї. Пропонується 5-ступінчаста модель системи сільської рекреації:

- 1 - місцева;
- 2 - територіальна /відповідає 3-му ступеню системи сільського розселення/;
- 3 - регіональна;
- 4 - зональна /не має аналога в системі сільського розселення/;
- 5 - національна /оцінка якості здійснюється на міждержавному рівні/.

7. Агропарк для конкретного відпочиваючого починається з порога сільського будинку, де "будинок-ділянка-садиба" є первинним комплексом агропарку і початковим елементом системи сільської рекреації в цілому, при цьому садиба виступає не тільки як засіб, а і мета відпочинку.

Наступним ступенем комплексу агропарку є території зелених насаджень сільського населеного пункту. На рівні села другий ступінь представлений стандартним набором ландшафтних об'єктів системи зелених насаджень, роль яких визначається не тільки фізичними розмірами, а й місцевими умовами, плануванням самого села. Від меж села починається третій ступінь агропарку, зовнішні межі якого не мають чіткого позначення. Конкретний агропарк переходить в аграрно-рекреаційну зону, яка в свою чергу закінчується біля меж національних парків, заповідників, міжселених центрів традиційних рекреаційних систем.

8. Пішохідний прогулянковий маршрут визначається як композиційний каркас агропарку і служить як засобом /досягнення певного місця/, так і рекреаційною метою. Пропонується методика побудови об'єктів атрактивності на маршруті руху, заснована на поступальному активному народжуванні об'єктів і якісній оцінці рівнів їх атрактивності.

9. На основі психофізіологічних і емоціональних властивостей сприйняття пропонується модуляція агроландшафтного простору і якісна характеристика окремих його градієнтів. Наводяться типологічні характеристики агрорекреаційних просторів, утворюючих його елементів і зв'язків між ними. Вибір рекреантами відкритих просторів після тривалого перебування в місті на початку відпочинку і надання переваги замкнутим просторам – в кінці відображають 2 періоди психофізіологічного впливу простору на людину, які характеризують собою пасивний "адаптаційний" період відпочинку і період "активізації творчих сил".

10. Повноцінне етноісторичне сільське середовище є важливим фактором композиційної образності агропарків. Історико-архітектурні музеї під відкритим небом є концентрованим вираженням бережного ставлення до культурної спадщини. Проте не виключається з формування аграрно-рекреаційного середовища етноісторична експозиція місцевого характеру, доповнена майстерною імітацією у вигляді "етнографічних садів і скверів". За якістю історичної спадщини сільські населені пункти можна розділити на п'ять груп, а етносередовище може бути представлене в них не тільки як музейна експо-

зиція, а й як повноцінні умови, засоби і програма екзотичного відпочинку в сільському середовищі.

II. Агропарк як принципово новий ландшафтно-рекреаційний об'єкт, як специфічне рекреаційне середовище і як поняття в рекреаційній теорії вимагає свого чіткого визначення. Таке визначення передбачає як специфічну рису його "національну належність". У цьому зв'язку підкреслюються не тільки регіональні і загальнонаціональні відмінності українських агропарків, а й їх міжнародне значення.

Перелік робіт, опублікованих
за темою дисертації

1. "Наш город вчера, сегодня, завтра /ландшафтно-градостроительный анализ развития Днепропетровска/". - Днепропетровск, : "Січ", -1994. - 185 с.
2. "Вопросы оптимизации рекреационной среды для сельского населения". /"Архитектурно-планировочная организация сельских населенных пунктов", під редакцією проф. Віншу І.О., - Куйбишев, 1988. - С. 27-32.
3. "Методологические аспекты архитектурно-планировочной организации отдыха сельского населения". /"Архитектура сельских населенных пунктов", під редакцією проф. Віншу І.О., Самара, 1992. - С.91-98.
4. "Социально-градостроительные аспекты организации отдыха в пригородной зоне г.Днепропетровска". /"Современные требования к организации рекреационной среды /проблемы градостроительства и архитектуры/", -К., 1988. -15с.
5. "Аграрно-рекреационная система в Украине". /"II міжнародна конференція "Матеріали для будівництва", -Дніпропетровськ, ДІБІ, 1993. -С.153-154.
6. "Передумови формування лінійних поселенських структур в Україні". /"II міжнародна конференція "Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур", -Дніпропетровськ, 1995. -С.25.
7. "Проблемы жилищного строительства в г.Днепропетровске". /"Разработка ресурсосберегающих технологий, производства строительных материалов и конструкций и ведения строительно-монтажных работ". -Дніпропетровськ, ДІБІ, 1998. -С.226-227.
8. "Архитектурно-композиционные приемы организации мест загородного отдыха в условиях степной зоны". //Известия вузов, -1971.

- № II, -С.64-67.
9. "Строительство на садовых участках". // Жилищное строительство, - 1971. - № 7. -С.16-17.
10. "Учреждения и места массового отдыха на территории пригородной зоны". // Известия вузов, -1975. - № 2. -С.66-69.
11. "Детская площадка в парке над Днепром". //Строительство и архитектура, -1975. - № 4. -С.28-29.
12. "Чуден Днепр?" /материалы всесоюзного конкурса "Тур-Днепр-91" еколого-містобудівний розвиток басейну Дніпра/. //Архітектура України, - 1991. - №6. -С.22-28. /у співавторстві з В.В.Воробийовим, Г.К.Клопко, Є.Б.Яшунським/.
13. "Агропарк. Архитектурно-композиционные принципы формирования", -К.,: ЦИТИ /депонування, IO.OI.94, №54 - Ук94/, -1998. - 62с'.
14. "Цели и задачи конкретно-социологических исследований в системе организации мест массового загородного отдыха". /Экологические проблемы архитектуры /тезисы докладов на третьей научно-практической конференции/, -Дніпропетровськ, ДІБІ, 1981. -С.20-24.
15. "Еженедельный загородный отдых трудящихся и его место в жизни крупного индустриального города. XXVI научная конференция МАРХИ по итогам научно-исследовательских, проектно-экспериментальных и научно-методических работ", -М., 1970. -С.11-12.
16. "Принципы размещения зон загородного отдыха в условиях степной полосы. Материалы XXVII научной конференции МАРХИ", -М., 1971. -С. 108.

ANNOTATION

Miroshnitchenko A.A., "The socio-demographic bases of the joyout of the recreation systems on the ground of the village settling".

Dissertation to competition the academic degree the doktor of architecture on speciality 18.00.04-"Town-planning, region planning, landscape architecture, planning of the village settlement points".

The thesis to defend in Kiev State Technical University of the Construction and Architecture, Kiev, 1995.

Present research deals with forming the main principles of recreational construction under new socio-economic conditions. In Ukraine recreational programme should be based on the unique natural, climatic and ethno-historical features of different regions of this country. Agrarno-recreational sphere is high-quality recreational resource. The technique for registration and usage of recreational resources are proposed in this research. The increase of recreational resources due to agricultural territories are substantiated. It is known that less investigated problems are found on the joint of different spheres of knowledge. Problem which is being studied in this work is connected with landscape architecture and agricultural industrial sphere and also ecology, economics, aesthetics, social psychology. The connection of agrarno-recreational system with other national economics and town planning complexes for successful solving of economic and ecological problems of their combined functioning is grounded. Agrarno-recreational sphere has a lot of attractive features, but it cannot be used for recreational usage completely. Therefore it is necessary to analyse, to select, to evaluate and to remake the agricultural sphere for its various usage in connection with national economic and recreational activities. Open spaces of agricultural landscapes as scientists indicate influence beneficially on psychophysiological and emotional state of townspeople. They also take part in forming new recreational landscape. In present work theoretical substantiation of agropark as new landscape and recreational object is given. Methods and ways of architecture and composition of agropark are developed.

АННОТАЦІЯ

Мирошниченко А. А., "Соціально-демографічні основи планування рекреаційних систем на базі сільського розселення України". Лиссертація на соискание ученої степені доктора архітектури по спеціальності ІВ.00.04 "градостроїтельство, районна планування, ландшафтна архітектура, планування сільських населених пунктів". Захищається в Київському Державному Технічному Університеті будівництва і архітектури, Київ, 1995 г.

Данна робота присвячена формуванню основних принципів рекреаційного будівництва в нових соціально-економічних умовах. Рекреаційна програма в Україні повинна базуватися на унікальних природних, кліматических і етно-історических особливостях різних регіонів країни.

Аграрно-рекреаційна серед, до сих пор в повній мірі не востребована суспільством, являється високоякісним рекреаційним ресурсом, в том числі і міжнародного класу. В роботі запропонована методика урахування і використання рекреаційних ресурсів, дано обґрунтування їх за рахунок сільськогосподарських територій. Відомо, що найменше досліджені проблеми неходяться на стику різних областей знань. Проблема, котра освічена в роботі, знаходиться на стику ландшафтної архітектури і сільськогосподарської виробничої сфери, а так же екології, економіки, естетики, соціальної психології. В зв'язі з цим дається обґрунтування зв'язі аграрно-рекреаційних систем з іншими народно-господарськими і градостроїтельними комплексами для успішного рішення економічних і екологічних проблем їх спільного функціонування. Аграрно-рекреаційна серед володіє багатьма привабливими якостями, але не вся вона придатна для рекреаційного використання. Тому необхідно аналіз, вибір, оцінка і переформування сільськогосподарської серед для його різноманітного використання в зв'язі з господарською і рекреаційною діяльністю.

Відкриття простору агроландшафтів, по свідченню учених, сами по собі благотворно впливають на психофізіологічне і емоційне стання прежде всего рекреанта-громадянина. Вони так же приймають участь в формуванні нового виду рекреаційного ландшафту. В роботі приводиться теоретичне обґрунтування агропарку, як нового ландшафтно-рекреаційного об'єкта.

Розроблені прийоми і методи архітектурно-композиційного режиму агропарку.

Ключові слова: система сільської рекреації, аграрно-рекреаційні зони, агропарки.

ПДАБтаА. ВТД і КМТ.

Підп. до печаті 28.01.96 . Формат 60x84 1/16. Папір друкар.
Умовно-печ. лист. 2,108 . Уч.-вид. лист. 1,564 . Тираж 100 прим.
примірн. Заказ № 30 . Безкоштовно.

320600, м. Дніпропетровськ, вул. Чернишевського, 24-а,
Придніпровська Державна Академія будівництва та архітектури

443927

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Second paragraph of faint, illegible text.

Third paragraph of faint, illegible text.

Fourth paragraph of faint, illegible text.

Fifth paragraph of faint, illegible text at the bottom of the page.